

ÇANAKKALE SAVAŞI'NDA ŞEHİT OLAN HENDEKLİLER

Kenan OLGUN*

ÖZET

Çanakkale Savaşı, Türk askerinin yazdığı bir kahramanlık destanıdır. Türk askeri, denizde ve karada, kendinden çok üstün kuvvetlerle savaşmış ve vatan toprağını büyük bir fedakarlıkla savunmuştur. Osmanlı ülkesinin pek çok yerinden olduğu gibi Sakarya ili Hendek ilçesinden de pek çok kişi Çanakkale Savaşı'na katılmış çok sayıda şehit verilmiştir. Sakarya yöresi göçmenlerin yoğun olduğu bir bölgedir. Burada Sakarya ili Hendek İlçesi'nin Çanakkale Savaşı'ndaki şehitleri Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri esas alınarak incelenmiştir. Bu kayıtlarda şehitlerin isimleri, doğum tarihleri, anne ve baba isimleri, evli-bekar oldukları, şehit oldukları tarih ve şehit oldukları yerler ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu çalışmada Hendek nüfus kayıtlarının yanı sıra diğer kaynaklar da incelenerek Çanakkale Savaşı'nda şehit olan Hendekliler tespit edilmiş, bu şehitler değişik açılardan tablolar halinde sunularak değerlendirilmiştir. Değerlendirmede göçmenlerin bu yöreyi yeni vatanları sayıp saymadıkları üzerinde de durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşı, Hendek, Şehit, Sakarya, I. Dünya Savaşı.

MARTYRS OF ÇANAKKALE BATTLE FROM HENDEK

ABSTRACT

As it is known, Çanakkale battle occupies an important room in the history of recent age Turkish era and world history. This is a big military organization and the people of Anatolia and other cities such as Sakarya in the Ottoman geography also took place. Hendek supported this great military event by sending troops to the fronts. Sakarya and Hendek region played an important role during the war due to its geographic location. Many People in Hendek district in Sakarya Province were martyred in many fronts during the First

---

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Taihi Öğretim Üyesi.

World War and The War of Independence. In the records of the martyrs, the names of them, the dates and the places they were killed are available.

In this study, martyrs from Hendek are searched these martyrs are handled from different perspectives based on the death records by probing several sources.

Key Words: Çanakkale battle, The Great War, Turks, Hendek, Sakarya, Martyrs.

Giriş: I. Dünya Savaşı ve Çanakkale Cephesi

I. Dünya Savaşı dört yıl sürmüş bu savaşın uzamasında Çanakkale Savaşı önemli bir etken olmuştur. Çanakkale Savaşı'nın kazanılması İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti üzerindeki amaçlarına kısa yoldan ulaşma isteklerine bir set çekmiştir. Bir yıldan uzun bir süre devam eden Çanakkale Savaşı her ne kadar I. Dünya Savaşı'nda bir "cephe" olarak görülse de sonuçları itibariyle başlı başına bir savaş sayılabilir. 3 Kasım 1914-9 Ocak 1916 tarihleri arasında yapılan Çanakkale Savaşı, Türk askerinin yazdığı bir kahramanlık destanıdır. Türk askeri, denizde ve karada, kendinden kat kat üstün kuvvetlerle savaşmış ve vatan toprağını büyük bir fedakarlıkla savunmuştur.

Osmanlı Devleti savaşın başında tarafsızlığını ilan etmekle birlikte, 2 Ağustos 1914 tarihinde ülkede seferberlik ilan etmişti. Bu esnada silah altında 1891, 1892, 1893, doğumlular vardı. Bu askerlerin toplamı 200.000 civarında idi. Seferberlikle birlikte 1875-1890 (1291-1306) doğumlu olan 16 sınıf ihtiyat er, silah altına davet edilmiş, bunları 1868-1874 (1284-1290) yıllarını kapsayan yedi doğum erler izlemiş, bu suretle 45 yaşına kadar olan erkekler silah altına çağırılmıştı¹. 3 Ağustos 1914 tarihinde uygulanmaya başlanan seferberlik 25 Eylül 1914 tarihinde tamamlanmış kabul edilmişti. Sefer-

¹ **Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi**, C.III, 6. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1971, s.288.

berlik sonucunda ordunun mevcudu 14.500 subay, 820.000 er olmak üzere toplam 834.500 olmuştu².

Bu esnada Almanlar, Marn Meydan Muharebesi'ni (6-9 Eylül 1914) kaybedince; zaten savaşın ilk gününden beri açıkça belli olan Osmanlı Devleti'ni, bir an önce savaşa sokma gayret ve baskılarını artırdılar, nihayet Karadeniz olayı ile 29 Ekim 1914'te Osmanlıya savaşa sürüklediler³. 3 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa birer muhtıra ile Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler⁴.

İtilaf Devletleri daha Osmanlı'ya savaş ilan etmeden Rusya'nın isteği üzerine İngiliz ve Fransız savaş gemileri 2 Kasım 1914 günü Boğaz'ın girişindeki tabyalara ateş açmışlardı. Bu taarruz da bir gösteriden ileri gitmemişti. Şubat 1915'e kadar İtilâf Devletleri'nin Boğaz'a karşı hiçbir taarruzi hareketleri olmamıştı. Ocak 1915 başlarında zor durumda olan Rusya'nın müttefiklerden yardım istemesi üzerine İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanalı'na karşı giriştiği harekât başarısızlıkla sonuçlanıp (3 Şubat 1915), Mısır'da bulunan İngiliz birlikleri serbest kalınca İngiliz Harp Kabinesi, Fransa ile birlikte Boğazı aşmaya, İstanbul'u işgal ederek Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamaya karar vermişti. Hazırlanan plâna göre Boğaz evvelâ donanmayla geçilecek, nakliye gemileriyle arkadan getirilecek kuvvetlerle Boğazlar ve İstanbul işgal edilecekti. Boğazların ele geçirilmesiyle Rusya'ya gerekli yardım ulaştırılacak, Çanakkale ve İstanbul işgal edilerek Osmanlı Devleti savaş dışı kalacak ve Balkan devletleri İtilaf safında savaşa girecekti⁵.

² **Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.X**, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1985, s.102. Bu rakam başka bir kaynakta 780.282 olarak gösterilmektedir. **Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, C.III**, 6. Kısım, 1. Kitap, s.288.

³ Bu esnada Sofya'da Askeri Ateşe olan Mustafa Kemal, Sofya'dan daha Ağustos ayında Dr. Tevfik Rüştü Bey'e (Aras) yazdığı bir mektupta "Bu harp çok uzun sürecektir, ona girmekte geç kalınmaz, bundan korkup acele etmeyelim. Fransız ordusunun yığılması daha güneydedir. Fransızlar durumlarını düzeltebilirler." diyordu. Hikmet Bayur, **Atatürk, Hayatı ve Eseri**, Güven Basımevi, Ankara 1963, s.66.

⁴ Cezmi Eraslan, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", **Türkler**, C.13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 345.

⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt. 3, Kısım 2, TTK Basımevi, Ankara 1983; Mete Tuncoku, **Çanakkale 1915: Buzdağın Altı**, TTK Yayınları, Ankara 2002, s.31.

Savaşın başlangıcından bu yana geçen altı ay içinde Türk Ordusu da Çanakkale Boğazı'ndaki birliklerini, özellikle topçusunu takviye etmiş, Boğaz sularına on sıra mayın döşemişti. Topçu, methal (giriş) ve merkez bataryaları olmak üzere iki grup halinde tertiplenmiş olarak Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde bulunuyordu. 71 şehit, 21 yaralının verildiği 3 Kasım 1914 saldırısı sonrası Osmanlı, Çanakkale Boğazı'ndaki eksiklerini görmüş ve ona göre savunma tertibatları almıştı⁶. 19-25 Şubat 1915 tarihleri arasında İtilaf donanması yeniden saldırıya geçmiş, Osmanlı gücünü küçümsemişlerdi. Hatta, Amiral Carden, 2 Mart'ta Churchill'e çektiği telgrafta hava koşullarının iyi gittiği takdirde dört gün içinde İstanbul'a varabileceğini yazmıştı⁷. En son teknolojiyle donatılmış olan İtilaf donanması, asıl saldırısını 18 Mart 1915 günü yapmış ancak, Türk denizcileri ve topçuları tarafından Çanakkale Boğazı'nın sularına gömülmüştür. Bu defa karadan geçmeye teşebbüs eden İtilâf kuvvetleri, Türk süngüsüyle durdurulacak ve Gelibolu Yarımadası'ndan çekilmek zorunda bırakılacaktır.

Osmanlı Devleti Çanakkale Savaşı için 5. Ordu'yu kurmuş komutanlığına da Alman General Liman von Sanders'ı getirmiştir. Liman von Sanders 24 Mart 1915 tarihinde bu görevi kabul etmiş, 26 Mart'ta Çanakkale'de olmuştur⁸. Paşa'ya göre düşman deniz kuvvetlerinin desteğinde Boğaz kıyılarında her hangi bir bölgeye çıkartma yapabilir. Çıkartma yerinin doğrulukla kestirilebilmesi olanaksızdır⁹. Oysa aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu Türk subayları çıkartmanın Gelibolu yarımadasında 9. Tümen mıntkasından ola-

⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, (BDHTH) Çanakkale Cephesi Harekatı**, C.V, 1. Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915), Genelkurmay Bas., Ankara 1993, s.99-100.

⁷ **BDHTH, Çanakkale**, C.V, 1. Kitap s.141.

⁸ Liman von Sanders, Enver Paşa'nın kendisini telefonla arayarak görüşmek istediğini bildirdiğini, görüşmede ise 5. Ordunun komutanlığını üzerine alıp almayacağını sorduğunu belirterek "derhal müspet cevap verdim ve şunu ilave ettim: Oradaki birlikler derhal takviye edilmelidir, zira artık kaybedecek vakit kalmamıştır" demektedir. **Çanakkale Hatıraları** (Haz. Metin Martı), Cemil Conk Paşa, Liman von Sanders Paşa, Fahrettin Altay Paşa, C.II, Arma Yay., İstanbul 2002, s.55.

⁹ **BDHTH, C.V, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, Amfibi Harekat**, Gnkur. Yay., Ankara 1978, s.12.

cağını söylemişlerdir. Zaman Türk subaylarının haklılığını gösterecektir.

İtilaf Devletleri asıl çıkartma bölgesini gizlemek amacıyla 25 Nisan sabahı Fransız filosu Anadolu yakasındaki Kumkale ve Kumkale-Orhaniye arasını bombalamaya başlamış, saat 7.00'a doğru Fransız askerleri karaya çıkmaya başlamıştır. Kumkale muharebeleri sonucunda Osmanlı 45 subay, 1690 er olmak üzere 1735 şehit vermiştir¹⁰. Asıl çıkartma 24/25 Nisan gecesi saat 15.00'da başlayan Gelibolu yarımadasındaki Arıburnu, Seddülbahir çıkartmasıdır. Düşmana karşı yiğitçe savaşan Türk askerleri 11 gün süren Seddülbahir muharebelerinde 8296 şehit vermiş, bazı birlikler mevcutlarının %60'dan fazlasını kaybetmiştir¹¹. Gelibolu yarımadasında Nisan-Haziran arasında Kirte, Alçitepe, Kabatepe, Arıburnu, Kumkale muharebeleri yapılmış, en şiddetli savaşlar Temmuz ve Ağustos aylarında yaşanmıştır. Zığındere, Kerevizdere, Kanlısırt, Conkbayırı, Anafartalar, Bombatepe savaşlarında Türk askerleri büyük başarı göstermiş¹², İngiliz Komutan Ian Hamilton "savaşın ancak ve ancak, çok şiddetli ve kahramanca bir çarpışma neticesinde kazanılabileceğini" anlamıştır¹³.

İtilaf Devletleri başarılı olamayacaklarını gördükten sonra Gelibolu yarımadasını boşaltma planları yapmışlar, 20 Aralık 1915'te Anafartalar ve Arıburnu'nu, 8-9 Ocak 1916 gecesi de Seddülbahir cephesini tahliye etmişlerdir. Böylece İtilaf Devletleri Türk'ün gücünü ve Çanakkale'nin geçilemeyeceğini görmüşlerdir.

Çanakkale Zaferi Türk ve Dünya tarihi açısından son derece önemli etkiler yapmıştır. Yenilmez denilen İtilaf donanması yenilmiş, bu durum sömürgelerdeki hürriyet hareketlerini ümitlendirmiş

¹⁰ BDHTH, C.V, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, Amfibi Harekat, s.50-85.

¹¹ BDHTH, C.V, Çanakkale Cephesi, 2. Kitap, Amfibi Harekat, s.397.

¹² Savaşlar için bkz., Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, 3. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1915-Ocak 1916), Genelkurmay Bas., Ankara 1980.

¹³ Ian Hamilton Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu, (Haz. Ahmet Altıntaş), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yay., Çanakkale 1999, s.33.

onlara moral kaynağı olmuştur. Çarlık rejimi yıkılmış, Bulgaristan Osmanlı safında savaşa girmiş, savaş 3 yıl uzamış, “Hasta Adam” Osmanlı’nın bir başka ifadeyle Türk milletinin gücü, emperyalistlerce yeniden idrak edilmiştir.

Bu zaferle birlikte Türk’ün kendine güven duygusu artmıştır. Bu durum ileride başlayacak olan Millî Mücadele için bir azim ve moral kaynağı olmuştur. Çünkü, 18.yy. ortaları ve özellikle Tanzimat’tan itibaren Osmanlı Devleti’nin sürekli gerileyişi ve mağlubiyetler, Türk milletinin psikolojisi üzerinde olumsuz tesirler bırakmıştır. Yeni bir Türk Cumhuriyetinin doğuşunun moral temelleri Çanakkale’de atılmıştır¹⁴. Çanakkale Zaferi’nin belki de ileriye dönük en önemli sonuçlarından biri, bu zaferle birlikte Mustafa Kemal adının duyulmasıdır.

Çanakkale Savaşı’nın bütün bu olumlu sonuçlarının yanı sıra, Türk milletinin bu savaşta çok kayıp vermesi, özellikle yetişmiş, kalifiye insanların kaybı olumsuz yönlerinden biridir. Öyle ki, verilen kayıp, o zamanın tahmin edilen 11-12 milyonluk Anadolu nüfusuna oranladığımızda 50-60 kişide 1 kişinin, bir başka ifade ile hemen her sülaleden şehit, yaralı veya kayıp verildiği rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca Osmanlı Devleti bu savaş boyunca tek bir cephede savaşmamış, bir yıl süresince yaklaşık 600.000 askerini orada tutmak zorunda kalmıştır. Bu, doğrudan doğruya diğer cephelerdeki askeri durumunu etkilemiş ve özellikle, o dönemde Osmanlı’nın durumunu büyük ölçüde zayıflatan bir etki yapmıştır.

Çanakkale Savaşı’na Kadar Hendek

Bugün Sakarya Vilayeti’ne bağlı olan Hendek ilçesinin gerek ismi gerekse ilk yerleşim zamanı tartışmaya açık bir konudur. Bir rivayete göre Hendek küçük bir kasaba iken, bu kasabada tek bir han olmasından dolayı “Hantek” diye anıldığı ve zamanla Hendek’e dönüştüğüdür. Başka bir rivayete göre ise Hendek; 12. asırda Orta Asya’dan, Ön Asya ve Batıya yapılan Türk göçleri sırasında Selçuklu

¹⁴ Nuri Köstüklü, “Çanakkale’de Şehit Olan Bodrumlular”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 62, Temmuz 2005, Ankara 2005.

Devleti zamanında Türkistan'a bağlı "Cürcan" bölgesindeki Handak'tan göç eden Türk kabilelerinden bir kısmı şimdiki Turanlar mahallesine gelerek bu kasabayı kurmuş, kendi öz yurtlarının eski adı olan "Handak" adını buraya vermişlerdir. "Handak" zamanla "Hendek" olarak değişmiştir. Diğer bir rivayete göre ise; kasabanın coğrafi konumunun çok iyi ve düz bir saha üzerinde bulunduğu yalnız kuzey ve güneyden sıralanan dağlarla kuşatıldığı ve bu jeolojik durumdan ötürü halk arasında "Hendek" diye anıldığı şeklindedir.

Hendek Britanya, Roma, Bizans ve Selçuklu egemenliğine girmiş, Bizanslılardan Osmanlı idaresine geçişi, Orhan Bey zamanında Konuralp kumandasındaki bir askeri birlik tarafından sağlanmıştır. Kasabaya bir süre "Konuralp" denmiş, Orhan Bey kasabaya gelerek burada gördüğü iltifattan dolayı Şeyh İbn-ü İbrahim'e kasabayı vakfetmiştir. 1401 yılında Hendek'te Şemsi Paşa vakfiyesi tarafından bir han, bir hamam ve 35 dükkan yapılmıştır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hendek, yeniçeri serdarı Kethuda (Kahyalık) Yeri ve Subaşı olan 150 hanelik bir kasabadır. 1800'lü yıllarda Kocaili Livası'na bağlı küçük bir yerleşim yeri olan Hendek, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası göçlerle önem kazanmıştır. 1887-1888 yıllarında bu bölgeye 2000 Kafkasya göçmeni yerleştirilmiştir. 1890 yılında bağımsız İzmit Sancağı'nın kurulmasıyla Adapazarı kazasına bağlı bir nahiye olmuştur¹⁵. O dönem 32 köyü bulunan Hendek'te 1890 nüfus sayımına göre 10025 Müslüman, 300 Rum-Ortodoks, 1800 Ermeni-Gregoryan, 875 Kıpti yaşamaktaydı. Hendek 1901 yılında 47 köy ile Adapazarı'na bağlı nahiyeler içinde Akyazı'dan sonra en kalabalık köy sayısına sahip ikinci yerleşim yeridir. Hendek'te 1907 yılında belediye kurulmuş, ilk belediye başkanı Alabacak Mehmet Ağa olmuştur.

Hendek kaza olmak için uzun bir mücadele vermiştir. Bu yönde ilk olumlu karar V. Mehmet Reşat dönemine aittir. Ancak bu karar hayata geçirilememiştir. Hendek ilçe olma isteğine gerekçe olarak

¹⁵ Sabahattin Özel-Safiye Kırbaç, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Sakarya İlinde Mülki Yapı", **Sakarya İli Tarihi** C.II, Sakarya Üniversitesi Yay., Sakarya 2005, s.852.

yılda tütünden elde ettiği 200.000 liralık geliriyle tarımsal ve ticari önemini, Adapazarı-Bolu yolu üzerinde olmasını ve Adapazarı kazasının beş ayrı askerlik şubesine bağlı olmasını göstermiştir¹⁶. Yapılan uzun mücadele sonucunda Hendek 1 Mart 1919 tarihinden itibaren kaza olmuştur. O dönemde Hendek askerlik dairesi olarak Düzce'ye bağlıdır.

Çanakkale Savaşı'nda Şehit Olan Hendekliler*

Hendek I. Dünya Savaşı yıllarında İzmit Sancağı içinde Adapazarı kazasına bağlı bir nahiyedir. Hendek'in de içinde bulunduğu Adapazarı bölgesi I. Kolorduya bağlı 3. Tümen içinde yer almıştı. Ülke 12 Kolordu arasında bölünmüş, her Kolordu bölgesi bir askerlik dairesi ve her tümen birer asker alma kalemi kabul edilmişti. Asker alma kalemleri ise çeşitli sayıda asker alma şubelerine bölünerek teşkilatlandırılmıştı¹⁷.

Buna göre Hendek-Adapazarı İstanbul merkezli I. Kolorduya bağlı yine İstanbul-Selimiye merkezli 3. Tümen içinde yer almaktaydı. 3. Tümen içinde 3 piyade alayı (7., 8., 9.) ve 1 Sahra topçu alayı (3.) bulunmaktaydı. 7. ve 8. Piyade alaylarını İzmit bölgesi 9. Piyade alayını ise Adapazarı bölgesi teşkil ediyordu. Ayrıca 3. Sahra topçu alayı da Adapazarılılardan oluşmuştu¹⁸. 3. Tümen asker alma şubeleri; İzmit, Karamürsel, Adapazarı, Geyve, Taraklı, Düzce, Bolu, Gerede, Ereğli, Devrek, Çaycuma ve Bartın'dı¹⁹. Aşağıdaki haritada asker alma bölgeleri gösterilmiştir²⁰.

¹⁶ Özel-Kırbaç, **a.g.m.**, s.857.

* Bu makalede Prof. Dr. Nuri Köstüklü'nün ATAM Dergisinde yayınlanan "Çanakkale'de Şehit Olan Yalvaçlılar" (Sayı 58, Mart 2004 s.299-322), "Çanakkale'de Şehit Olan Burdurulular ve Milli Sorumluluklarımız" (Sayı 43, Mart 1999, s.1-18) ve "Çanakkale'de Şehit Olan Bodrumlular" (Sayı 62, Temmuz 2005, s.453-478) adlı makalelerinden büyük ölçüde istifade edilmiştir. Sayın hocama açtığı ufuk için teşekkür ederim.

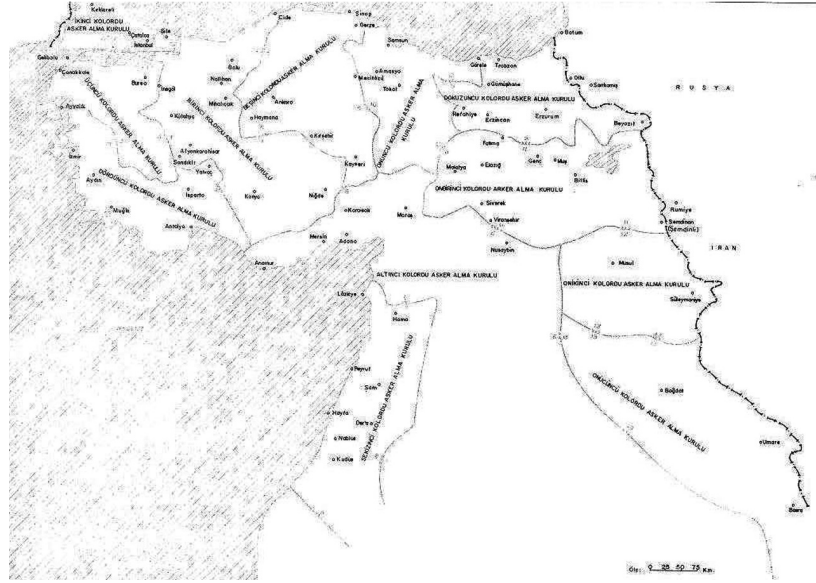
¹⁷ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**; C.III, 6. Kısım, 1. Kitap, s.209.

¹⁸ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**; C.III, 6. Kısım, 1. Kitap s.210.

¹⁹ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**; C.III, 6. Kısım, 1. Kitap, Ek 8.

²⁰ **Türk Silahları Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, C.X, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.682

Hendeklilerin de yer aldığı I. Kolordu 3. Tümen birlikleri Çanakkale Savaşı'nda genelde ihtiyat kuvveti olarak yer almıştır. Bununla birlikte Sakarya yöresinin Çanakkale Savaşı'ndaki şehitlerine bakıldığında aslında savaşın içinde yer aldığı görülmektedir. Milli Savunma Bakanlığı'nın yayınladığı “Şehitlerimiz” isimli esere göre Çanakkale’de 526 şehit veren Sakarya ilinin ilçelere göre şehit dağılımı şöyledir²¹: Akyazı 18, Ferizli 3, Geyve 76, HENDEK 54, Karasu 29, Kaynarca 5, Kocaali 11, Merkez 59, Söğütlü 10, Sapanca 29, Pamukova 13, Taraklı 66.

Millî Savunma Bakanlığı 1877-78 Osmanlı Rus savaşından Kıbrıs Barış Harekatı'na kadar iç güvenlik de dahil olmak üzere verilen şehitlerin listesini il il hazırlamış ve 1998 yılında 5 cilt halinde yayınlamıştır. “Şehitlerimiz” isimle yayınlanan bu çalışmada eksikler ve hatta bazı yanlış bilgiler de bulunmaktadır. Bununla birlikte şehitlerin isimlerinin de yazıldığı Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterlerinde bu eksiklikleri giderici ve tamamlayıcı bilgiler vardır. Bu nedenle bu

²¹ **Şehitlerimiz**, C.4, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 1998, s.332-357; Aynı kaynaktan alınan **Şehitlerimiz**, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası, Adapazarı 2003, s.58-81.

çalışmada esas olarak Hendek ilçesi Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri incelenmiştir²². 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Millî Mücadele sonuna kadar kayıtların tutulduğu Hendek Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri üç adettir. Bu defterlerin tamamı taranmış, tespit edilen Çanakkale'de şehit olan Hendeklilerin listesi, “Şehitlerimiz” eseriyle karşılaştırılmıştır.

Hendek Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri üzerinde yapılan inceleme neticesinde, MSB'nin yayınladığı “Şehitlerimiz” isimli eserinde şehit olanların sayıları noktasından eksiklikler tespit edilmiştir. Ayrıca okuma yanlışları, tarih ve köy bilgi eksikliklerine rastlanmıştır. Yapılan araştırma neticesinde Hendek'ten Çanakkale'de şehit olanların sayısını 54 değil ,61 olarak tespit edilmiştir. Buna göre MSB'nin belirlediği listeye 7 yeni isim eklenmiştir²³.

Hendekli şehitlerin yerleşim yerlerine göre sayılarına bakıldığında bilinmeyen rakamı çok fazladır. 26 şehidin yeri bilinmemektedir. Yerleşim yeri bilinen 35 şehidin dağılımı ise şöyledir²⁴:

Yerleşim Yeri	Şehit Sayısı	Yerleşim Yeri	Şehit Sayısı	Yerleşim Yeri	Şehit Sayısı
Hamitli	3	Uzuncaorman	2	Nüzhetiye	1
Sivritepe	3	Çakallık	1	Ortaköy	1
Aktefek	2	Güldibi	1	Soğuksu	1
Kalayık	2	Hicriye	1	Tuzak	1
Kargalhanbaba	2	İkramiye	1	Aksu	1
Kocadöngel	2	Karaçökek	1	Yukarı Çalı	1
Sofular	2	Mecidiye (Karadere)	1	Yukarı Hüseyinşeyh	1
Yeşilyurt	2	Nuriye	1	Merkez	1

²² Bu defterlere ait örnekler Ek 1.

²³Hendek Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri ve MSB'nin yayınladığı “Şehitlerimiz” isimli yayının karşılaştırılması sonucunda hazırlanan Çanakkale'de şehit olan Hendek Şehitlerinin tam liste için Ek2.

²⁴ Ekli listeye göre düzenlenmiştir.

Bu tabloda da görüldüğü gibi en fazla şehidi üçer şehitle Hamitli ve Sivritepe köyleri vermiş, onları Aktefek, Kalayık, Kargalıhanbaba, Kocadöngel, Sofular, Yeşilyurt köyleri ikişer şehitle takip etmiştir.

Hendek ilçesinden Çanakkale’de şehit olan 61 kişinin isimlerine bakıldığında 7 isimle en fazla Mehmet ismine rastlamaktadır. Mehmet Ali ve Molla Mehmet isimleri de sayıldığında bu sayı 9’a yükselmektedir. Bu sayı da bize kabaca Hendek şehitlerinin %15’inin isimlerinin Mehmet olduğunu göstermektedir. Mehmet ismini Ali (4), Recep (4), İsmail Hakkı (3), Mustafa (3), Rıza (3), Süleyman (3) isimleri takip etmektedir. Çanakkale’de şehit olan Hendeklilerin isimleri şöyledir²⁵:

İsmi	Sayısı	İsmi	Sayısı	İsmi	Sayısı
Mehmet	7	Mecit	2	Muharrem	1
Ali	4	Ömer	2	Murat	1
Recep	4	Bekir	1	Nasuf	1
İsmail Hakkı	3	Emin	1	Osman	1
Mustafa	3	Ethem	1	Rafet	1
Rıza	3	Hakkı	1	Rasim	1
Süleyman	3	Halil	1	Şuayip	1
Ahmet	2	Hara	1	Yahya	1
Aziz	2	İsa	1	Yusuf	1
Hasan	2	Mehmet Ali	1	Zekeriya	1
İsmail	2	Molla Mehmet	1	-	-
İzzet	2	Mevlüt	1	-	-

İsimler, şüphesiz bize toplumun tercihlerini, değer yargılarını ve hayat felsefelerini anlamada önemli ipuçları sunarlar. Hendek’te yoğunlaşan şehit isimleri, sosyolojik açıdan bu bölgede tipik Türk ailesi ve karakterinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Tanzimat’la birlikte başlayan batılılaşma sürecinin bir sonucu olarak sivi-

²⁵ Ekli listeye göre düzenlenmiştir.

lizasyonun Hendek ve yöresinde etkisinin fazla olmadığı anlamına da gelebilir. Zira, sivilizasyonun etkili olduğu bölgelerde, isimler konusunda farklı tablolarla karşılaşmak mümkündür²⁶.

Şehit isimleri içinde Karadere Aksu Köyü'ne kayıtlı Koroğlu oğullarından Halil oğlu Halil ile Güldibi Köyü'ne kayıtlı Hüseyin Recep oğlu Recep büyük bir ihtimalle kendileri doğmadan önce vefat eden babalarının ismini almıştır. Büyük bir ihtimalle denilebilir çünkü bilindiği üzere, Türk toplumunda babası sağ iken çocuğa aynı ismi koyma adeti yok denecek kadar azdır. Genellikle, çocuk doğmadan babası ölmüş ise babasının hatırasına hürmeten aynı isim çocuğa verilir²⁷. Nitekim, yukarıda ismi geçen şehitlerin kayıtlarına baktığımızda babası hanesine “müteveffa” kaydı düşülmüştür. Bu durum, babanın büyük ihtimalle savaşlarda şehit olmasıyla açıklanabileceği düşünülmektedir. Zira Osmanlı toplumu 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından bu yana sürekli bir savaşın içindedir. Bu bakımdan, yukarıda isimlerini verdiğimiz babasıyla aynı ismi taşıyan şehitlerin büyük bir çoğunluğu için “şehit oğlu şehit” ifadesi kullanılabilir.

Şehitlerin lakapları da bize yöre hakkında bilgi vermektedir. Hendek şehitleri arasında bilinen lakaplar içinde en fazla Kesirci oğulları ile Topçu oğulları ismi geçmektedir. İkişer şehidin yer aldığı bu lakapların dışında birer şehit olmak üzere kullanılan lakaplar; Osman Pazarcık muhacirleri, Hoşlu, Gümüşabadlı oğulları, Süleyman oğulları, Yusuf oğulları, Kuruoğlu oğulları, Bakayış oğulları, Kırcalı oğulları, Batman oğulları, İbiş oğulları, Hüseyin Çelebi, Küçük Mehmet oğulları, Reşat oğulları, Mürşit oğulları, Kovancı, İsmail oğulları, Çiftçi, Eyüp oğulları'dır. Hendek yöresinde kullanılan lakapları Anadolu'nun değişik yerlerinde de görmek mümkündür. Örneğin İbiş oğulları lakabı Yalvaç'ta da vardır. Dolayısıyla aynı lakaplı olan aileler akraba olabilecekleri gibi, lakap benzerliği de muhtemeldir²⁸. Hendek'te Topçu oğulları ailesinden Ömer'in iki oğlu 1885 doğum-

²⁶ Nuri Köstüklü, “Çanakkale'de Şehit Olan Yalvaçlılar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, (ATAM)** Sayı 58, Mart 2004, Ankara 2004, s.299-322.

²⁷ Köstüklü, a.g.m., s.307.

²⁸ Köstüklü, a.g.m., s.305.

lu (1301) Mehmet Seddülbahir'de, diğer oğlu 1886 (1302) doğumlu Molla Mehmet ise Kerevizdere muharebesinde şehit düşmüşlerdir.

Çanakkale'de şehit olan Hendeklilerin yaşlarına bakıldığında 21 yaşından 42 yaşına kadar olan şehitler görülmektedir. Bu durum ancak ulaşabildiğimiz yazılı kaynakların verileridir. Bunun ötesinde, söz konusu yaşların altında ve belki de üstünde şehitlerin olması kuvvetle muhtemeldir²⁹. Çünkü, Çanakkale Savaşı'na katılan ve kayıtlara girmeyen çok sayıda gönüllüler de vardır. Hendek şehitleri içinde en fazla 1888 doğumlu olan şehitler bulunmaktadır. 27 yaşında olan bu 11 şehidi 1886, 1893 ve 1885 doğumlu şehitler izlemektedir. Hendek şehitlerinin bilinmeyen bir kişi hariç olmak üzere doğum tarihleri, yaşları ve şehit sayılarına göre listesi şöyledir³⁰:

YILLAR Rumi-Miladi	YAŞ	ŞEHİT SAYISI
1289 (1873)	42	2
1290 (1874)	41	2
1293 (1877)	38	1
1297 (1881)	34	1
1298 (1882)	33	3
1300 (1884)	31	1
1301 (1885)	30	5
1302 (1886)	29	9
1303 (1887)	28	3
1304 (1888)	27	11
1305 (1889)	26	4
1306 (1890)	25	4
1307 (1891)	24	1
1308 (1892)	23	3
1309 (1893)	22	6
1310 (1894)	21	4.

²⁹ Köstüklü, a.g.m., s.306.

³⁰ Tarihler Rumi, parantez içindeki rakamlar Miladi yılları göstermektedir. Ayrıca Şehit yaşları hesaplanırken 1915 yılı esas alınmıştır.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında en fazla şehit verilen yaş 27'dir. Bunu 9 şehit ile 29, 6 şehit ile 22 yaşları takip etmektedir. Tabloya dikkat edildiğinde 1884 doğumlulardan itibaren 1894 doğumlulara kadar her yaştan şehidin olduğu görülmektedir. Hendek şehitleri içinde Aktefek köyünde yer alan Hacı Ahmet oğlu Mustafa ile Kago oğlu Mustafa her ikisi de ortak özellikleri ile dikkat çekmektedir. Her ikisi de 1873 doğumlu olup Hendek şehitleri içinde en büyük yaşta olanlarıdır. 42 yaşında olan ve aynı adı taşıyan şehit Mustafaların ikisi de Kireçtepe muharebesinde şehit düşmüşlerdir.

Çanakkale Savaşı'nda şehit olan Hendeklilerin büyük bir çoğunluğu savaş meydanlarında şehit olmuştur. 45 kişi savaş meydanında şehit olurken 13 kişi hastanelerde şehit olmuştur. Şehit oldukları yer tespit edilemeyenlerin sayısı ise üçtür. Hendekliler en fazla Kumkale muharebesinde şehit olmuşlardır. Seddülbahir, Kireçtepe, Kerevizdere, Arıburnu, Arıburnu Bomba Tepesi en fazla şehit verilen diğer yerlerdir. Çanakkale'de savaş alanında şehit düşen Hendeklilerin şehit oldukları yer ve sayıları şöyledir³¹:

Şehit OlunanYer	Şehit Sayısı	Şehit Olunan Yer	Şehit Sayısı
Kumkale	10	Zığındere	2
Seddülbahir	8	Tiryandafil Çiftliği	2
Kireçtepe	4	Kanlıdere	1
Kerevizdere	3	Meydan Muharebesi	1
Arıburnu	3	Gelibolu Şıbh Cezire	1
Arıburnu Bomba Tepesi	3	Merkeztepe	1
Çanakkale	4	Arapoğlu Bomba Mahalli	1
Kanlısirt	2	Bilinmeyen	3.

Çanakkale Savaşı'nda sağlık hizmetleri de önemli bir yer tutmaktadır. Çanakkale Savaşı'nda şehit düşen sayısı 57.084'tür. Hastalıktan ölenlerin sayısı ise 20.297'dir. Birinci Dünya Harbi'nde Türk

³¹ Ekli listeye göre düzenlenmiştir.

Harbi kitabına göre Hastaneye sevk edilenlerin sayısı ise 14.000'dir³². Dikkat edilirse bu sayı diğer sayılara göre yuvarlamayla yazılmıştır. Bu konuda kesin bir sayı verilemediği anlaşılmaktadır. Cephelerde yaralıların ve hastaların tedavisi için pek çok hastane kurulmuştur. Bunlardan bazıları savaş alanına yakın bölgelerde bazıları ise daha uzak bölgelerde kurulmuştur³³. Hendekli şehitlerden 13'ü bu hastanelerde şehit olmuştur. Bunların dökümü şöyledir³⁴

Hastanenin Adı	Şehit Sayısı
Mekteb-i Harbiye	3
Haydarpaşa	2
Hastane	2
Feriköy Mecruhin	1
Rami	1
Şimal Gurubu Ağır Mecruhin 1. Seyyar	1
Bahriye Merkez	1
Konya Mevki Askeri	1
Cenup Gurubu Sevk Mecruhin	1

Hendekli şehitler askeri birlik olarak 15. Kolordunun 3. Tümeninde yer almışlardır. Bu nedenle ilk önce Anadolu yakasında bulunmuş daha sonra zamanla diğer cephelerde görev almıştır. 15. Kolordu 3. Tümen 31. Alay 1. Tabur askerlerinden Hendekli 7 kişi Kumkale muharebelerinde şehit olmuşlardır. Bunlar; Kargalıhanbaba Köyü'nden Aziz, Osman oğlu Ali, Ahmet oğlu Mehmet, Hüseyin Recep oğlu Recep, Mehmet oğlu Recep, Mehmet oğlu Rıza, Hüseyin oğlu Zekeriya'dır. Bu 7 şehit de 1888 doğumlu olup şehit oldukları tarihte 27 yaşındadırlar.

³² BDHTH, C.V, 3. Kitap, Çanakkale Harekatı, Çizelge 4.

³³ Bu hastaneler ve kapasiteleri için bkz., BDHTH, C.V, 2. Kitap, Amfibi Harekat, s.430-433.

³⁴ Ekli listeye göre düzenlenmiştir.

Sonuç

Sakarya ili Hendek ilçesi, Sakarya'nın pek çok yerinde olduğu gibi göçmenlerin yoğun olarak bulunduğu bir bölgedir. Çanakkale'de şehit olan Hendeklilerin sayısı göstermektedir ki bu yöre insanı gelip yerleştiği yerleri yeni vatanı saymış, onun uğrunda canını feda etmekten çekinmemiştir. Hendekliler Çanakkale Savaşı'na duyarlılık göstermiş, 21 yaşından 42 yaşına kadar bu cephede şehit olmuştur. Burada gönüllü olarak katılan kayıtlara geçmeyen isimlerin de olduğunu belirtmekte fayda vardır. Hatta bazen kayıtlarda eksiklikler de görülmektedir. Nüfus kayıtlarında yer alan "muharebe alanında kayıp" ifadeleri farklı anlamları ifade edebilir. Adı geçen kişinin esir düştüğünü gösterebileceği gibi çok yoğun yaşanan savaşlar esnasında şehit düştüğü anlamına da gelebilir. Savaşın geneline bakıldığında Türk askerlerinden şehit, yaralı, kayıp, hava değişimi, hastalıktan ölen, hastaneye sevk edilenlerin sayısı 210.000'e yaklaşmaktadır. Bu sayıya İtilaf kuvvetlerinin 250.000'i aşan sayısı da eklendiğinde yarım milyon insan kaybının olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Çanakkale'de şehit olan Hendeklilerin sayısının yukarıda belirttiğimiz sayıdan daha fazla olduğu kanaatindeyiz.

